

EDITURA PARALELA 45

Redactare: Constantin Tinu
Tehnoredactare: Mihail Vlad
Pregătire de tipar: Marius Badea
Design copertă: Laurențiu Midvichi

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MIHALACHE, ȘTEFANIA

Copilăria : reconstituiri literare după 1989 / Ștefania Mihalache. - Pitești :

Paralela 45, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-973-47-3133-6

821.135.1

Copyright © Editura Paralela 45, 2019

Prezenta lucrare folosește denumiri ce constituie mărci înregistrate, iar
conținutul este protejat de legislația privind dreptul de proprietate intelectuală.
www.edituraparelela45.ro

ȘTEFANIA MIHALACHE

COPILĂRIA

RECONSTITUIRI LITERARE DUPĂ
1989

Editura Paralela 45

Să trăiești cum scrii, să scrii cum ai trăit

Anul 1989, ca moment simbolic, și apoi anii '90 aduc un mare dezechilibru în relația dintre literatură și publicul cititor. Ficțiunea nu-și mai găsește locul, pentru că, o vreme, nu mai există reperele la care să se raporteze sau în pofida cărora să se articuleze. Există un vid de putere care afectează domeniile reprezentării. Confuzia domnește cu atât mai mult cu cât, peste noapte (la propriu), scriitorii colaboraționiști ai regimului comunist se erijează în salvatorii societății. Nu durează mult până când revistele literare abundă de insinuări sau acuze de pactizare cu dictatura și de slujire a propagandei. Literatură de sertar nu există. Scriitorii și alți oameni de cultură sunt orientați spre restructurarea instituțiilor de profil și reîmpărțirea privilegiilor. Nu este timp și nici interes pentru ficțiune. Realitatea reclamă acțiuni stringente. Se alcătuește pe sponci un început de piață editorială care tipărește un număr de memorii, eseistică, lucrări de istorie recentă, jurnale. Este o mare de nevoie de sinceritate la nivel de public, iar aceasta nu poate veni din ficțiune, ci din reactivarea susținută de document. Nonficționalul câștigă teren în fața literarului.

Până la urmă însă lucrurile încep să se întâmple și în literatură. Puterea de convingere a experimentelor livești ale optzecismului scade, nu din lipsa de performanță literară, ci pentru că orizontul de așteptare este acum altul. Există o foame de real frust, o foame de autentic, de adevăr neprelucrat, pe care literatura anilor '80 nu le

poate satisface. După 2000 apare și primul val postrevoluționar de literatură tânără și „furioasă”, gata să conteste temele mari, „realismul textualist”, autenticitatea ca experiment ș.a.m.d. O literatură a eului vital, autentic se cere cu glas de avangardă (în același timp în care și avangarda ca experiment este contestată sau clasicizată). Să trăiești cum scrii, cer fracturiștii. Biografismul, cotidianismul, detabuizarea sexualității – toate sunt chemate să vorbească despre viață așa cum e ea, despre viața în priză directă, în cuvinte simple, directe, fără nicio strategie literaturizantă, dar să se asigure că nu vorbesc despre o poză a vieții și despre un eu care pozează, gata să fie imortalizat literar.

Odată cu acest val – mai întâi în marginea lui, iar apoi înmulțindu-se tot mai mult, mai ales în colecția *Ego. Proză* de la editura Polirom – apar și cărțile despre copilărie, multe dând seamă despre așa-numitul „comunism personal” în categoria „amintiri din Epoca de Aur”, dar nu numai. Unele sunt ale optzeciștilor pursânge (Mircea Cărtărescu, Simona Popescu, Gheorghe Crăciun), altele vin dinspre aripa nouăzecistă a cenaclului Litere (T.O. Bobe, Cezar Paul-Bădescu), altele pur și simplu dinspre independenți debutăți târziu, în primul deceniu al anilor 2000 (Ovidiu Pop, Bogdan Popescu), iar altele, și mai târziu, de la scriitori mai mult sau mai puțin consacrați, dar care vor și ei să dea testul „romanului despre copilărie” (Augustin Cupșa, Bogdan-Alexandru Stănescu).

Critica de întâmpinare a avut și ea de făcut o serioasă echilibristică printre atâtea lupte estetice mici și mari, printre formule respinse și îmbrățișate, printre strategii de promovare și rețete de succes la public. Literatura personală, cu variantele ei de autobiografie/autoficțiune și cu toate discuțiile teoretice privind (din nou!) autenticitatea în literatură pe care le lansează, este prizată inițial. Există în societatea abia descătușată de comunism o mare foame de privat, de experiențe personale, care exprimă individualismul renăscut. Ulterior însă, critica se dovedește mai sceptică în ceea ce privește valoarea estetică a unor astfel de scrieri. Se cere construcție, revenirea la temele mari, la realism, la epicul de anvergură.

I. Lupta pentru dominanța literară

STAREA ROMANULUI ROMÂNESC DUPĂ 1989

La o discuție pregătită și interesată să ia pulsul romanul românesc nu s-a ajuns, desigur, imediat în zorii perioadei postrevoluționare. În perioada neliniștitilor ani 1990, discuția despre literatură a deviat în direcția scriitorilor și a angajamentele lor politice din lunga și întunecata perioadă totalitară. Componentele discuției – ca aruncarea vinei, demascarea privilegiatilor regimului, colaboraționismul fățiș sau indirect, alături de pasivitatea literaturii „esopice” a vârfurilor canonului șaizecist – au avut ca rezultat compromiterea (temporară a) unei mari părți din literatura scrisă în perioada comunistă. Se amestecă nume ca Marin Preda cu Ștefan Augustin Doinaș, Adrian Păunescu sau Nicolae Breban. Criteriile au devenit neclare, receptarea literaturii și zona politicului s-au suprapus în vidul de putere creat. În lipsa puterii, s-a făcut apel la legitimitate. Apele nu s-au limpezit până spre anii 2000, care au adăugat un termen nou în ecuație, mai precis, un alt mod de a scrie, pe care l-au și etichetat ca produs al unei generații noi. Douămiiștii au adus pe piață o literatură nouă și „furioasă”, cu un limbaj dezinhibat și agresiv ce, aparent, a mutat punctul de referință al polemicii născute în anii 90 – care, din zona legitimității s-a mutat, mai fățiș, în zona unei lupte pentru putere și dominanță literară. Chestiunea canonului estetic, care, așa cum arată și Mihai Iovănel, este o formă de

continuitate în istoria literaturii române², funcționează ca operator și în această lățălie postdecembristă. Lupta în cauză – al cărui subiect îl constituie, pe de o parte, discreditarea anumitor reprezentanți ai generației șaizeci, iar pe de alta, stabilizarea generației optzece, nu doar ca promotoare a unui nou limbaj și tip de scriitură, dar și ca generație dizidentă (deci, cu un plus de onorabilitate) – este pusă între paranteze, sau cel puțin e percepută diferit, odată cu proclamarea generației 2000.

Ca atare, se poate observa că lupta pentru dominanța literară se împarte în două etape: cea a revizuirilor, orientată spre rediscutarea literaturii de dinainte de 1989, încheiată cu proclamarea generației 2000, și etapa întâmpinărilor, definită ca reacție la noua literatură douămiistă, coagulată și făcută vizibilă prin colecția *Ego. Proză* a Editurii Polirom. Aceasta a fost multă vreme în prim-planul discuțiilor literare, generând numeroase controverse care au mascat, cu alte argumente și alți termeni, aceeași lățălie pentru putere, dar orientată, de data asta, prospectiv.

ETAPA REVIZUIRILOR

Dat fiind că literele au fost confundate în societatea românească (mai ales în perioada totalitară, dar nu numai) cu o anumită centralitate a valorilor, lor li s-a atribuit și responsabilitatea civico-morală. În anii 1990, literatura a fost condamnată în special din cauza faptului că nu a reușit să păstreze, în timpul comunismului, măcar în subsidiar, valorile libertarismului și individualismului. Revizuirile literare centrate în jurul vinovăției scriitorilor în raport cu acțiunile lor din perioada totalitară (semnificând sindromul posttraumatic al unei culturi proaspăt eliberate de cenzură) antrenează o polemică fierbinte, ce ajunge neîntârziat la supremația canonului estetic. Mai

² Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, România, 2017.

precis, dacă Gheorghe Grigurcu pune, Iovinescian, problema revizuirilor literaturii scrise sub comunism din perspectiva canonul estetic, Sorin Alexandrescu este acela care, într-un număr din 1997 al *Dilemei*, pune problema desființării supremației canonului estetic. Acești poli generatori ai discuției arată că lucrurile nu sunt simple, deoarece categoria esteticului subîntinde două nuanțe: pe de o parte, nivelul „autonomist” al esteticului se traduce prin întrebarea dacă se poate condamna un mare scriitor pentru colaboraționism sau pactizare cu regimul, iar opera acestuia să rămână neîntinată datorită valorii estetice, iar pe de altă parte, se pune problema felului în care se mai poate opera cu o categorie a esteticului subsumată sferei politicului în anii comunismului.

În lumina acestor polemici, lectura critică autentică a prozei revizuite postrevoluționar s-a pierdut din vedere, așa cum remarcă Paul Cernat într-un articol din *Observator cultural*, în 2010: „În ciuda declarațiilor de intenții, numărul relecturilor critice sistematice aplicate autorilor canonici ai perioadei postbelice – evident, dintr-o perspectivă «liberă», actualizată – a fost neglijabil. Pentru critica și istoria noastră literară, acești ani pot fi considerați în mare parte pierduți”³. „Revizuirile” au fost marcate de un morb pe care Eugen Negrici l-a identificat ca fiind principalul instrument al regimului totalitar de neutralizare a scriitorimii și de aservire a literaturii: „[...] puterea a încurajat când discret, când pe față, gâlceava scriitorilor, animozitățile estetice, a exacerbât dezacordurile minore preschimbându-le în conflicte majore și ideologice”⁴. Această raportare la spațiul literar a fost una dintre tarele cele mai puternice manifestate în anii 1990 și a contribuit la percepția socioculturală atât de distorsionată asupra literaturii și a rolului ei pre și postrevoluționar.

³ Paul Cernat, „Iluziile revizionismului est-etic (I)”, în *Observator cultural*, nr. 539, 27 august 2010, disponibil la adresa web [http://www.observatorcultural.ro/Iluziile-revizionismului-est-etic-\(I\)*articleID_24183-articles_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Iluziile-revizionismului-est-etic-(I)*articleID_24183-articles_details.html), accesat în 03.08.2011.

⁴ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, Editura Fundației PRO, București, România, 2003, p. 12.

II. Revizitarea copilăriei în registru ficțional și nonficțional

Dacă am vorbit până acum despre posibilele valori „tari“ ale literaturii despre copilărie din punct de vedere intraliterar, trebuie luat în considerare și faptul că această literatură ocupă un loc special și ca fenomen sociocultural, ceea ce îi conferă o anumită valoare „tare“ și în zona extraliterară. Motivațiile apariției acestei literaturi nu pot fi identificate și analizate separat de motivațiile unui bloc de scrieri nonficționale de tipul eseurilor, dar mai ales de cele ale rememorărilor subiective ale perioadei național-comunismului românesc, cărți apărute după 2000. Ținând cont de faptul că atât scrierile memorialistice, cât și romanele focalizează binomul comunism/postcomunism și abordează tema copilăriei, stabilirea raporturilor dintre cele două tipuri de texte este esențială pentru identificarea felului în care valorile „tari“ pe care le căutăm circulă în planurile intra și extraliterar. Aceste valori se regăsesc la intersecția modalităților prin care adulții de azi își reamintesc de copiii care au fost ei înșiși în vremea comunismului cu modalitățile prin care scriitorii ficționalizează respectivele portrete/amintiri și cu modalitățile prin care copiii care trăiesc în perioada postcomunistă percep lumea comunistă. Scriind, (re)construindu-și propriile profiluri de copii în comunism, adulții încearcă să-și (re)citească istoria personală. Înainte de a trece deci la analiza corpusului ficțional, este utilă o privire asupra motivațiilor, modului de organizare și conținutului scrierilor nonficționale.

REVIZITAREA COPILĂRIEI

După 2000, piața editorială românească s-a îmbogățit cu un bloc de scrieri nonficionale ce au ca principală temă rememorarea trecutului comunist, așa-numitele istorii „la firul ierbii“, în care o stație obligatorie era și copilăria autorilor, desfășurată în ultimii douăzeci de ani de dictatură. Este vorba despre titluri ca *În căutarea comunismului pierdut* (2001) și *O lume dispărută* (2004), ale celor patru tineri universitari Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici și Ioan Stanomir, *Anii '80 și bucureștenii* (2003), volum conceput de Șerban Anghelescu, Ioana Hodoiu, Cosmin Manolache, Anca Manolescu, Vlad Manoliu, Irina Nicolau, Ioana Popescu, Petre Popovat, Simina Radu-Bucurenci, Ana Vinea, *Cartea roz a comunismului* (2004), coordonată de Gabriel H. Decuble, *Cum era? Cam așa... Amintiri din anii comunismului (românesc)* (2006), volum coordonat de Călin-Andrei Mihăilescu, *Născut în URSS* (2007), de Vasile Ernu, sau, mai târziu, *Tot înainte! Amintiri din copilărie*, coeditat de Simona Preda și Valeriu Antonovici (2016).

Chiar dacă, în cazul romanelor, vom vorbi mai târziu despre diferența specifică care aparține ficțiunii, din punct de vedere sociologic, atât scrierile ficționale, cât și cele nonficionale au un impuls major comun, care este cel al *reîntoarcerii la copilărie*. Astfel, explicațiile pentru cele două feluri de proiecte sunt similare, chiar dacă apoi ele duc la realizări foarte diferite. Aspectul cel mai important este acela că atât autorii proiectelor nonficionale, cât și scriitorii de ficțiune au fost copii în comunism și, din acest motiv, impulsul reîntoarcerii la copilărie (fie la copilăria proprie, fie la copilăria ca temă) este de cea mai mare importanță pentru contextul sociocultural din jurul anilor 2000. De altfel, un bun argument pentru faptul că cele două tendințe corespund unui impuls comun se regăsește în remarcă lui Ioan Stanomir referitoare la nevoia trecerii de la nonficțiune la ficțiune în chiar momentul rememorării: „Pe măsură ce avansam în aventura scrierii acestor fragmente, realizam până la ce punct angajamentul

era cu mult mai profund decât în cazul scrierii unui text neutru-academic și îmi reprimam cu dificultate impulsul de a mă introduce fie și ca personaj secundar în pelicula documentară pe care o imaginam. Eram legat de vocile trecutului într-un mod mult mai intim decât aș fi fost pregătit eu însumi să admit, și sentimentul scrisului putea fi asemănat cu absorbția într-un vortex, în interiorul căruia granița dintre memoria colectivă și propriile mele amintiri se estompa progresiv⁴⁰.

Ceea ce hrănește aceste scrieri este deci albia memoriei colective, astfel încât cele două registre pot deveni vase comunicante. Din acest motiv, ideea de rememorare va fi abordată ca un concept psihologic, dar cu o dimensiune în plus, aceea socială. Reîntoarcerea la copilărie nu este numai simptomul psihologic al unor autori, ci și o reacție derivând dintr-un psihism social colectiv. Din această combinație rezultă un sens metaforic al impulsului de reîntoarcere la copilărie, care înscrie în paradigma evocării sau a rememorării atât scrierile nonficionale la persoana I, cât și scrierile ficționale la persoana I sau a III-a care au ca temă copilăria.

Premisele acestor scrieri sunt în strânsă legătură cu memoria, atât cea socială, cât și cea individuală. De altfel, și ele urmează vectorul descendent: de la temele în cheie majoră la minimalism. Dacă în anii '90 au predominat memoriile solemne, culpabilizante, absolutiste, radicale ale comunismului, anii 2000 corespund unei faze demitizante, cotidiene, subiective și personale a rememorării. Adevărul memoriilor, ca și cel al ficțiunii, poate să locuiască însă atât teme majore, cât și temele care vizează personalul, domesticul, viața omului obișnuit.

Impulsul rememorării poate fi descris cu ajutorul a două binoame antinomice care apar des în formulările celor care au ales să scrie despre copilăria în comunism: *actualitate – recuperare* și *fractură – unitate*.

⁴⁰ Ioan Stanomir, „Diminețile unui băiat cuminte“, în Paul Cernat et al., *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapieviici*, Editura Polirom, București, 2004, p. 327.

Cuprins

Să trăiești cum scrii, să scrii cum ai trăit	5
I. Lupta pentru dominanța literară	11
II. Revizitarea copilăriei în registru ficțional și nonficțional.....	37
III. Studiile despre copilărie (<i>childhood studies</i>) și o teorie a acțiunii.....	59
IV. Abordări ale copilăriei în literatură: de la Ion Creangă până în 1989	75
V. Romanele despre copilărie după 1989. O „minigramatică“	125
A. Acțiunea ca interpretare	125
1. Copiii și cărțile, scrisul, limbajul: <i>Orbitor</i> , de Mircea Cărtărescu, <i>Exuvii</i> , de Simona Popescu, <i>Pupa russa</i> , de Gheorghe Crăciun, <i>Iepurii nu mor</i> , de Ștefan Baștovoi, <i>Cum mi-am petrecut vacanța</i> <i>de vară</i> , de T.O. Bobe, <i>Trickster</i> , de Ovidiu Pop.....	125
2. Copiii și muzica: <i>Muzici și faze</i> , de Ovidiu Verdeș, <i>Noapte bună, copii!</i> , de Radu Pavel Gheo.....	199
3. Copiii și familia: <i>Fata din casa vagon</i> , de Ana Maria Sandu, <i>Blocul 29, apartamentul 1</i> , de Corina Sabău, <i>Viața unui șef de departament povestită de fiul său</i> <i>Supermen</i> , de Șerban Anghene.....	222
4. Copiii și „formarea personalității“: <i>Tineretele lui</i> <i>Daniel Abagiul</i> , de Cezar Paul-Bădescu, <i>Coadă</i> , de Dragoș Voicu, <i>Captiv în Epoca de Aur</i> , de Călin Ciobotari	257

B. Acțiunea ca participare	288
1. Copiii și societatea: <i>Cruciada copiilor</i> , de Florina Ilis, <i>Proorocii Ierusalimului</i> , de Radu Aldulescu.....	288
2. Copiii și miracolele: <i>Băiuștii</i> , de Filip Florian și Matei Florian, <i>Cine adoarme ultimul</i> , de Bogdan Popescu.....	313
VI. Aventura copilăriei continuă.....	339
VII. Concluzii. De ce apar, cum sunt scrise și ce aduc nou despre copilărie romanele publicate după 1989.....	353
Bibliografie.....	359